

Sissejuhatus

23. augustil 1939 jõi Stalin Hitleri terviseks. Kuigi kaks diktaatorit elus mitte kunagi ei kohtunud, muutis sel päeval nende vahel sõlmitud leping maailma. Natsi-nõukogude pakti, Hitleri-Stalini pakti või Molotovi-Ribbentropi pakti nime all tuntuna oli see jõus vähem kui kaks aastat ja lõppes Hitleri kallaletungiga Stalini Nõukogude Liidule 22. juunil 1941, kuid oli sellele vaatamata üks Teise maailmasõja silmapaistvaid sündmusi.

Kui ma selle raamatu tarbeks uurimistööd alustasin, küsisid sõbrad ja tuttavad minult vahel, mille kallal ma töötan, ja mina vastasin, et natsi-nõukogude pakti kallal. Tühjad pilgud ja kortsus kulmud, mida vastusena nägin, kõnelesid iseenda eest. Väljaspool Poolat ja Balti riike ei kuulu see pakt lihtsalt Teist maailmasõda puudutavasse kollektiivsesse narratiivi. Minu kindla veendumuse kohaselt peaks see sinna kuuluma.

Meie teadmatuse on üllatav. Sel ajal kui iga muud Teise maailmasõja kurioosumit, kampaaniat ja katastroofi on tõlgendatud ja ümber tõlgendatud, hinnatud ja ümber hinnatud, on pakt jäänud suuresti tundmatuks, sellel peatutakse ehk ühe lõigu ulatuses, heidetakse veidra anomaaliana, laiema ajaloo ääremärkusena kõrvale. Väga õpetlik on tõsiasi, et peaaegu kõigis Suurbritannias hiljuti avaldatud populaarsetes Teist maailmasõda käsitlevates ajalooraamatutes pühendatakse sellele vaid nappi tähelepanu. Sellest ei kirjutata kunagi peatükki ning tavaliselt teenib pakt vaevalt enam kui lõigu-paar ja käputäie registriviiteid.

See on üsna hämmastav, kui võtta arvesse pakti ilmselget mõju ja tähtsust. Selle egiidi all leidsid ühise keele kaks Euroopa 20. sajandi kõige kurikuulsamat diktaatorit – Hitler ja Stalin. Need kaks režiimi, mille hilisem vastasseis osutus Teise maailmasõja otsustavaks kokkupõrkeks Euroopas, seisid õlg õla kõrval 22 kuud, peaaegu kolmandiku kogu sellest pikast ajast, mil konflikt kestis.

Me unustame ehk selle seose, kuid just pakt oli see, mis viis otseselt sõja puhkemiseni, isoleerides Poola oma kahe vaenuliku naabri vahele ning nurjates lääneriikide niigi mannetud püüded Hitlerit vaos hoida. Seega kandis järgnenud sõda pakti vastikut pitserit. Sellal kui lääneriigid pidasid nn kummalist sõda, tungisid Moskva ja Berliin Poolasse ning jagasid selle omavahel. Hitleri vaikelval heakskiidul okupeeris ja seejärel annekteeris Stalin iseseisvad Balti riigid ja Rumeenia provintsi Bessaraabia. Punaarmee tungis ka Soome. Kui Hitler pöördus läände, rünnates esmalt Skandinaaviat, seejärel Madalmaid ja Prantsusmaad, saatis Stalin talle oma õnnitlused. Samal ajal jagasid natsid ja sovetid omavahel salajast infot, jooniseid, tehnoloogiaid ja toorainet, õlitades teineteise sõjamasinate hammasrattaid. Mõneks ajaks tundus, et kaks diktatuuri – Teutoslaavia, nagu üks Briti poliitik neid nimetas – ongi ühinenud demokraatliku maailma vastu. 1940. aastal kaalusid britid ja prantslased isegi Nõukogude Liidu ennetavat ründamist.

Nõukogude sõjakuse see aspekt pole lihtsalt kurioosum. Sõjajärgsed kirjutised natsi-nõukogude pakti teemadel, nii palju kui neid üldse on, kipuvad korrutama Kremli vabandavat joont, et Stalin püüdis pakti allkirjastades lihtsalt aega võita ja Hitlerit rahustada, kuni tal õnnestub Nõukogude riigi kaitset oodatava rünnaku vastu ette valmistada. See tõlgendus, mida apoloogeetid tänini müüa püüavad, ei klapi aga tõenditega. Nagu see raamat

näitab, oli Stalin pakti alla kirjutades märksa ettepoole vaatavam ja läänevaenulikum kui tavapäraselt on arvatud. Vähemalt ühel tasandil püüdis ta natside agressiivsust enda huvides ära kasutada ning kiirendada lääneriikide langust ja kapitalistliku maailma kauaoodatud kokkuvarisemist. Tõrges ja passiivne „erapooletu“ ta kindlasti polnud.

Vaadates asju sel moel, nagu paljud kaasaegsed tegid, pole üllatav, et natsi-nõukogude pakt pööras poliitikamaailma pea peale ja, nagu üks kommentaator märkis, heitis minevikku kõik toonased põhited. See oli vaid lühike hetk, kuid kõige rohkem said selle ühenduse tõttu kahjustada sovetid ja kogu maailma kommunistid ise. Sellal kui natsismil oli 1939. aastaks alles veel vaid üsna vähe moraalset kapitali ja peatselt häbistas see end holokaustiga lõplikult, uhkustas kommunism endiselt oma moraalse küljega. Seda alandavamaks osutus nüüd akrobaatika, mida lojaalsed parteiliikmed Hitleri ja natside kui vennalike liitlastega leppimiseks tegema pidid, ning selle tulemusena kahanes parteide liikmeskond ja see vähenegi poliitiline ausus, mida kommunistidele väljaspool nende endi ringkondi omistati, kadus vändunud dialektika suitsupilves. Hitleriga sõlmitud pakt jättis maailma kommunismile püsiva pleki, täpselt nagu hiljem Nõukogude Liidu sissetung Ungarisse 1956. aastal või Praha kevade mahasurumine 1968. aastal. Alles Stalini raske võit natsismi üle pärast 1941. aastat päästis ajutiselt selle määratud maine.

Seetõttu oli natsi-nõukogude pakti mõju tohutu. Kui suur poliitika ja ideoloogia kõrvale jätta, tunti selle hukatuslikke tagajärgi kõige teravamalt Kesk- ja Ida-Euroopas, kus see mõjutas otseselt umbes 50 miljonit inimest. Hitleri jaoks sõda lihtsamaks tehes juhatas pakt sisse Lääne-Poola brutaalset okupeerimist koos kogu selle julmuse ja ebaõiglusega. Kuigi holokaust ise polnud sel perioodil veel päriselt alanud (see sai alguse 1941. aasta sügisel),

rakendati natside okupeeritud Poolas poolakate ja juutide suhtes kohutavat rõhumist ja tagakiusamist, mille käigus sajad tuhanded kaotasid oma vara, küüditati või tapeti.

Pakt mõjutas ka neid poolakaid, juute, lätlasi, eestlasi, leedukaid, valgevenelasi, ukrainlasi ja rumeenlasi, kellest selle egiidi all said Nõukogude kodanikud, kui NSV Liit nende kodumaa annekteeris. Mõned neist kiitsid muutuse kahtlemata heaks, valdav osa aga mitte. Nõukogude Liidu võimu all tabasid tohutut hulka inimesi tagakiusamised, piinamised ja surm. Kõige silmatorkavam näide on 22 000 Poola armee ohvitseri ja ametniku hukkamine 1940. aastal Katõni tapatalgutes.

Palju enam inimesi küüditati Nõukogude sisemaale. Ainuüksi Ida-Poolast küüditati 1940.–1941. aastal kuni 1,5 miljonit inimest. Kümned tuhanded küüditati ka Balti riikidest ja Bessaraabiast. Kõigi nende saatuseks olid NSV Liidu metsikud alad – Kasahstan, Siber, Kaug-Põhi – ning Gulagi laagrite sunnitöö ja vaevad, millest tulid eluga välja vaid kõige tugevamad. Neile, kel on mingeid kahtlusi Stalini Gulagi karmi reaalsuse suhtes, tasub meenutada, et Nõukogude laagrites oli suremus kõrgem kui Hitleri koonduslaagrites. Mõned neis ellujäänutest ja nende järeltulijatest on tänini meie keskel.

Ausalt öeldes on skandaalne, et see jõhker peatükk lääneriikide Teise maailmasõja käsitluses puudub. Kuus aastakümnet pärast Stalini surma ja enam kui 20 aastat pärast Nõukogude Liidu lagunemist on ammugi aeg seda muuta. Sest täpselt nii nagu Hitler tegeles tema võimu alla sattunud maade etnilise puhastamisega, tegeles Stalin enda territooriumi poliitilise puhastamisega. Ent kui Hitleri kuritööd on hästi tuntud ja dokumenteeritud, neid käsitletakse kogu maailma meedias, koolide ja ülikoolide õppekavades, pole Stalini kuriteod avalikkuse teadvusse õieti jõudnudki. Tegelikult olid Hitler ja Stalin ühe ja sama

totalitarismipuu viljad ning natsi-nõukogude pakt pole mingi anomaalia, vaid nende ühisele inimvihkamisele iseloomulik nähtus.

Tasub selgitada, et natsi-nõukogude pakt polnud õigupoolest liit. Tegu oli vaid mittekallaletungi lepinguga. Seetõttu, kui jätta kõrvale metafoorne pealkiri „Kuratlik liit“, hoidun ma üldiselt viitamast Hitlerile ja Stalinile kui liitlastele ning nende koostööle kui liidule.

Siiski ei tohiks see selgitus pimestada meid tõsiasja suhtes, et natside ja sovetide suhe oli 1939. ja 1941. aasta vahel äärmiselt tähtis, sellele lisandusid pärast 1939. aasta pakti veel neli lepingut ja seetõttu oli mitmes suhtes tegu lähedase sidemega. Kindlasti oli see mõlemale poolele kaugelt tähtsam kui näiteks Hitleri liitlassuhe Mussolini Itaaliaga. Hitler ja Stalin olid liitlased kõiges peale nime.

Kuigi pakt leidis oma lõpu 1941. aastal, oli sel kummaline järeloomõju. Ehkki natsid selle puruks rebisid ja sovetid strateegilise hädavajadusena välja vabandasid, on selle toime püsinud veel kaua pärast selle surma. Õigupoolest on Kesk- ja Ida-Euroopa praegune kaart suuresti selle tulemus: Ribbentropi ja Molotovi poolt kiiruga tõmmatud piirid on osutunud üllatavalt tugevaks. Vahetuma tagajärjena tuli kahel põlvkonnal leedulastel, lätlastel ja eestlastel taluda elu vihatud Nõukogude Liidus, kus 1940.–1941. aasta Nõukogude anneksiooni ja okupatsiooni kibedad mälestused toitsid sõjajärgseid vastupanuliikumisi. Poetiliselt moel olid just 1989. aastal, pakti 50. aastapäeva puhul Baltimaades toimunud protestid need, millest algas Nõukogude Liidu lagunemine.

Nõnda oli natsi-nõukogude pakt vaatamata oma lühidusele – see pidas vastu vaid 22 kuud ja selle seitse lühikest paragrahvi sisaldasid napilt 280 sõna – ääretult tähtis. Tegu pole kaugeltki

kõrvalise nähtuse ega kurioosumiga. See on eluliselt tähtis mitte üksnes Teise maailmasõja, vaid kogu Euroopa 20. sajandi laiema ajaloo mõistmiseks. Pakt väärrib kõigiti käsitluste ääremärkustest põhiteksti toomist ning Euroopa Teise maailmasõja kollektiivses narratiivis oma õigele kohale paigutamist. Võin vaid loota, et see raamat annab sellesse protsessi oma väikese panuse.

EEL LUGU

Kohtumine rahu äärel

Arvatavasti polnud see tankide mürin, mis Bresti linnakodanikke tol jahedal 1939. aasta septembrihommikul üllatas. Nende kodulinna Ida-Poolas olid sakslased okupeerinud juba peaaegu nädala eest ning küllap olid nad mornilt leppinud haukuvate käskluste ja sõjaväeüksuste liikluse kõlaga. Pigem šokeerisid neid taustal kostvad helid. Seekord mitte saksa keele karmid kurguhääled, vaid nende endi omale märksa lähedasema ja kohe äratuntava keele pehme kõla: see oli vene keel.

Mõned nägid Brestis Punaarmee saabumist vabastamisena. Linna valgevene ja juudi kogukondades vaatasid paljud Nõukogude Liidule kui kaitsjale Poola riigi sallimatu natsionalismi eest. Nii valitses mõnes idapoolses äärelinnas peomeeleolu, saabuvaid sõdureid tervitati slaavi kombe kohaselt soola ja leivaga, orkester mängis Nõukogude Liidu hümnit – „Internatsionaali“.¹ Teised olid ettevaatlikumad. Linna poola elanikkond oli üle elanud mitu kuuma nädalat, muretsedes sõjasündmuste pärast, kartes Saksa vägede saabumist või mürkgaaside kasutamist ja pabistades, et valgevenelastest naabrid võivad pöörata nende vastu. Pikema mäluga inimesed meenutasid vihast Poola – Nõukogude Liidu sõda aastail 1920–1921 või vaid põlvkonna jagu varasemaid Vene okupatsiooni pikki aastakümneid, mis eelnesid 1914. aastale. Nende jaoks tähendas Nõukogude üksuste saabumine tumedate aegade kaja ning esseisvate halbade päevade kurjakuulutavat ennustajat.

Nõukogude üksused ise ei teinud pingete leevendamiseks kuigi palju. Välimuselt üldiselt rääbakad ja hoolitsemata, paistis neil olevat käsk kohalikega mitte suhelda, ehkki tundub, et mõnel neist polnud muud valikut kui talumeestelt süüa paluda või püüda kurnatud hobuseid vahetada.² Julged või uudishimulikud püüdsid neile siiski läheneda. Üks sellistest oli 15-aastane Svetozar Sinkevits, valgevenelane, keda esialgu vaimustas „oma inimeste“ saabumine, nagu ta neid nimetas. Tema illusioonid purunesid ruttu. „Nende näod olid hallid, habemed ajamata,“ meenutas ta,

sinelid ja lühikesed vatijoped kottis, saabaste pealsed tehtud kangast meenutavast materjalist. Läksin ühe veoauto juurde ja proovisin sõduritega juttu ajada, ent kõik nad olid vait ja vältisid mu pilku. Lõpuks ütles üks, kel oli vormimüts peas ja viisnurk varrukal, et partei saatis Punaarmee meid Poola maaomanike ja kapitalistide käest vabastama. Olin jahmunud.³

Tema segadust jagasid Brestis paljud. Vähemalt ajalooliselt oli linn välismaailma vägivaldsete sissetungidega harjunud. 900 aasta jooksul, mis oli möödunud linna asutamisest, olid selle nimel korduvalt võidelnud poolakad, mongolid, venelased, rootslased ja saksa rüütlid. Ka veel toona elanud inimesed mäletasid, kui suuri vapustusi linn oli näinud. 1915. aastal olid venelased jätnud linna Saksa okupatsiooni alla, mis kestis Esimese maailmasõja lõpuni. Siis, pärast Vene impeeriumi kokkuvarisemist 1917. aastal oli linn esmakordselt jõudnud kogu maailma ajalehtede esikülgedele. Brest-Litovski nime all oli see võõrustajaks Saksa – Nõukogude Liidu läbirääkimistele ja nende 1918. aasta märtsis sõlmitud, linna nime kandvale rahulepingule.

1939. aastal olid aga sündmused toimunud sellise kiirusega, mis veel põlvkond varem olnuks kujuteldamatu. Hoopis erinevalt

aeglaselt kulgevast või patiseisus paigal seisvast Esimesest maailmasõjast oli 1939. aasta Poola sõjakäik olnud tunnistajaks sõjalise taktika revolutsioonile. Kuigi *Blitzkrieg* pidi arenema loomulikult ja oma seisundi ametliku sõjalise doktriinina alles välja teenima, kuulutas see kaitse lõhkumiseks kiiresti vastase tagalasse liikuvate soomusrusikatega taktikalise mõtlemise uut ajastut. Nii oli Brest vaatamata oma asupaigale sügaval Ida-Poolas leidnud end kiiresti Saksa pealetungi keskpunktis, peamiselt linna läänepool servas asuva võimsa 19. sajandist pärineva kindluse tõttu, mis võinuks raskustes Poola vägedele saada kaitse tugipunktiks.⁴ Tõepoolest, Saksa väe edasiliikumise kiirus oli selline, et kui nende üksused 13. septembril, vähem kui kaks nädalat pärast sissetungi algust, esmakordselt Bresti alla jõudsid, uskusid linnas mõned, et tegu peab olema Poola rinde selja taha heidetud langevarjuritega.⁵

Kui viis päeva hiljem jõudis linna alla Punaarmee, valitses endiselt segadus. Sellal kui ühed kodanikud kiirustasid Nõukogude vägesid kui vabastajaid tervitama, lootsid teised innukalt, et Punaarmee tuli neile appi sissetungivate sakslaste vastu. Viimast ettekujutust levitasid ilmselt mõned Poola sõjaväelased.⁶ Nõukogude võimude ametlik teadaanne – mida sujuva koostöö näitena levitas poolakeelses tõlkes Wehrmachi kohalik juhtkond – kustus kõik sellised lootused, kuulutades kategooriliselt, et Punaarmee sissetung oli tingitud üksnes Poola eeldatavast sõjalisest ja poliitilisest kokkuvarisemisest ning mõeldud kaitsma ainult seal elavaid ukrainlasi ja valgevenelasi.⁷ Nõukogude sõdurid sõitsid lahtistes autokastides või tankidel istudes läbi linna lääne suunas, et oma Saksa kolleegide tervitada, ega ilmutanud vähimatki kavatsust edasi liikuva Wehrmachtiga lahingusse astuda.

18. septembri hilisel hommikutunnil toimus esimene kontakt. Kogu linnas algas Saksa ja Nõukogude vägede vennastumine:

oliivroheline kohtus välihalliga, Stalini kommunistliku revolutsiooni avangard sattus silmitsi Hitleri Wehrmachtiga. Esmalt ettevaatlikult, pidades silmas varasemaid pingelisi suhteid, jagasid pooled pajukit ja suhtlesid nii hästi kui oskasid, hea tahte ja märkide keele abil. Lihtne sissejuhatus oli sigarettide jagamine: paberosse, Nõukogude poole rohmakaid käsitsi keeratud suitse vahetati Saksamaal toodetute vastu, mis olid Punaarmee meeste seas kõrges hinnas. Roniti tankidele ja soomusautodele ning uuriti neid, kumbki pool alati kinnitamas, et „meie omad on paremad“. Kõigile ideoloogilistele erinevustele vaatamata tundub, et tolle päeva naeratused olid ehtsad. Pealtnägija meenutab, et nägi, kuidas Wehrmachi sõdurid tänava ühel poolel tervitasid teisel poolel olevaid Nõukogude omi sõnadega: „Kommunistid! Hea!“⁸

Kontaktid toimusid ka kõrgemal tasemel. Umbes kell 10.30 saabus linnas asuvasse Saksa peakorterisse soomusautol noor Nõukogude ohvitser. Toonaste Saksa andmete kohaselt oli järgnenud arutelu sõbralik ja puudutas peamiselt Nõukogude ja Saksa vägede vahelise demarkatsioonijoone mahamärkimist.⁹

Kohalik Saksa vägede ülem kindral Heinz Guderian oli sootuks vähem entusiastlik. Tal oli olnud paar rasket päeva, sest ta oli Poola snaipri tõttu kaotanud oma adjutandi, kolonelleitnant Robert Braubachi – „valu kaotus“ – ja pidanud seejärel aitama Danzigi piiskoppi Edward O'Rourke'i, kes leidis end lahingupiirkonnast ega tahtnud mingil juhul sovettide kätte sattuda. Seepärast oli ta häiritud, et kokku lepitud tähtaeg, mis nägi ette sakslaste väljatõmbumise Brestist vaid kahe päeva pärast, jättis tema meestele liiga vähe aega haavatute evakueerimiseks ning viga saanud sõidukite äravedamiseks.¹⁰ Kõigele vaatamata pakuti Nõukogude ohvitserile lõunat ning lepiti kokku, et linna ametlik üleandmine Nõukogude poolele toimub 22. septembri pärastlõunal.

Üleandmispäeva hommikul kulgesid ettevalmistused sujuvalt. Kokkuleppe kohaselt võttis Nõukogude vägi linna ja selle kindluse kell 8.00 oma ainukontrolli alla. Kaks tundi hiljem kohtus ühiskomisjon, et klaarida kõik allesjäänud segased või hõõrumist tekitavad punktid. Veidi pärast seda kohtus Guderian oma vastaspoole, Nõukogude Liidu 29. kergetankibrigaadi komandöri brigaadikindral Semjon Krivošeiniga. Kirglik kommunist ja juut Krivošein oli hitlerlike vuntsidega lühike ja kõhn mees. Nagu Guderian, oli ka tema tankide kasutamise alal teerajaja, õigupoolest võisid mehed olla tutvunud 1920. aastatel Kaasani Kaama tankikooli päevil, Saksa-Nõukogude koostöö algusaegadel. Omavahel prantsuse keeles rääkides arutasid nad ühise sõjaväeparaadi korraldamist linna ametliku üleandmise tähistamiseks. Krivošein polnud küll erilises vaimustuses, väites, et tema mehed on pika läänesuunalise marsi järel väsinud¹¹, kuid siiski nõustus ta eraldama paar üksust, mis pidid pärastlõunal Wehrmacht ja Punaarmee vägede ees marssima.

Kell 16.00 kohtusid kaks kindralit väikesel puitplatvormil, mis oli Lublini uniooni tänaval senise Saksa peakorteri, varasema kohaliku omavalitsuse hoone ette kiiruga kokku löödud. Haakristiga Saksa Kriegsflagget kandva lipumasti ees seistes naeratas Guderian laialt, nähes oma punase äärisega sinelis ja mustades kõrgetes nahksaabastes hiilgav välja. Tema kõrval oli sarnaselt riides Krivošein, rihmaga nahkmantel ja nahksaapad sügisjahe- dust tõrjumas.

Nende kahe ümber, Saksa kõrgemate ohvitseride kobarast veidi eemal, tunglesid nii Wehrmacht kui Punaarmee sõdurid paraadiks ette nähtud teel, Saksa välihall vaheldumisi Nõukogude ohvitseride mustade nahkmantlite, jalaväe pruunikashalli ja tankimeeskondade tumedate tunkedega. Nende taga ääristasid tänavaid tsiviilisikud. Nende seas oli 20-aastane Raissa Širnjuk,

kes mäletas, kuidas kuuldus paraadist levis. „Ametlikku teadet ei olnud,“ meenutas ta, „kuid kuulujutud töötasid hästi – juba hommikult teadsid linnas kõik, et sõdurid hakkavad marssima.“¹² Ühe sakslase väitel oli rahvahulk entusiastlik, kuna koosnes peamiselt linna mittepoolakatest – valgevenelastest ja juutidest –, kes Punaarmee lilled ja hõiskamisega tervitasid.¹³

Sõjaväeorkestri helide saatel algas paraad. Ees läks Saksa jalavägi, nende šikid mundrid ja täpne taktsamm kutsusid kogunenud rahvahulgas esile imetlevaid kommentaare. Raissa Širnjuk oli üks neist, kellele sakslaste sõjamehelik hoiak muljet avaldas. Ta pani tähele, et ohvitser hoidis mehi kontrolli all, hüüdes: „Langsam, langsam, aber deutlich“ (Aeglaselt, aeglaselt, aga täpselt!).¹⁴ Järgnesid motoriseeritud üksused: külgakorviga mootorrattad, sõdureid täis ja suurtükke vedavad veokid ning poolroomikmasinad. Ka tankid kolistasid mööda munakivisillutist. Iga tribüünist mööduv rühm sai nii Guderianilt kui Krivošeinitl ter vituse, vahepealseid hetki kasutasid nood aga sõbralikuks vestluseks.

Vältimatult hakkasid mõned pealtvaatajad kahte väge võrdlema. Näiteks olid mõnevõrra primitiivsed Nõukogude T-26 tankid silmanähtavas kontrastis Wehrmachi hoopis moodsamate masinatega, eriti kui üks esimestest tribüüni lähedal teelt välja sõitis.¹⁵ Stanislav Miretski märkas teisigi erinevusi: sovettide riimad olid riidest, mitte nahast nagu sakslastel, ja kui sakslased kasutasid oma suurtükkide vedamiseks veoautosid, olid Punaarmeel selleks viletsate rakmetega „kidurad ja inetud“ hobused.¹⁶ Raissa Širnjuk oli päri, märgates, et Punaarmee mehed oma „räpastes saabastes, tolmustes sinelites ja habemetüükas nägudega“ nägid sakslaste kõrval üsna kehvakased välja.¹⁷ Üks pealtvaataja tegi Nõukogude jalaväe viletsast väljanägemisest hirmsa järelduse. Boris Akimov oli harjunud nägema elegantselt riieta-

tud Poola ohvitseri ja seetõttu rabas teda Punaarmee „vaesus ja rāpakus“. Kuid nende lõhn ja mustus tekitasid hoopis sügavama küsimuse: „Millise elu nad meile küll toovad?“ mõtiskles ta.¹⁸ Omamoodi vastus tuli sellele siis, kui üks vanem naine läbi rahvahulga tungis ja pisarsilmil Nõukogude sõdurite juurde läks, pomisedes „Minu omad, minu poisid“. Kõigi jahmatuseks tõukas sõdur ta jõhkralt eemale, hüüdes: „Hoi a eemale, naine!“¹⁹

Kui sõjaväetehnika mööda veeres ja mõtted edasisele läksid, pöördus rahvahulga tähelepanu taevasse, kus umbkaudu kaks tosinat Luftwaffe hävitajat tribüünist madalalt üle lendasid. Guderian, püüdes end nende mootorimürinas kuuldavaks teha, hüüdis „Saksa ässad! Hiilgav!“ „Meil on paremad!“ vastas Krivošein, kes kindlasti ei tahtnud Saksa õhuvõimsusel lasta endale muljet avaldada.²⁰ Umbes 45 minuti pärast, kui paraad lõppema hakkas, pöörasid Guderian, Krivošein ja nende ümber olevad kõrgemad ohvitserid näo lipumasti poole. Sõjaväeorkester mängis Saksa hümmi „Deutschland, Deutschland über alles“ ja kogunenud ohvitserid andsid pühalikult au, veripunane Kriegsflagge lasti alla ja selle asemele tõusis Nõukogude sirbi ja vasara veelgi sügavam punane. Nüüd mängis orkester – pealtnägija väitel viisist mööda – „Internatsionaali“²¹, enne kui Guderian ja Krivošein viimast korda kätt surusid. Seejärel liitus Saksa kindral oma meestega, kes lääne poole, üle Bugi jõe uuele Saksa-Nõukogude piirile liikusid. Krivošein meenutab: „Viimaks oli paraad läbi.“²²

Pidades kahtlemata silmas Bresti sündmuste üsna kompromiteerivat olemust, rõhutas Krivošein sõjajärgsetes memuaarides tublisti oma vastumeelsust Guderiani ja sakslastega asjaajamiste suhtes, jättes mulje, et kogu aeg „hoidis ta nina kinni“. Ta väitis, et suunas oma mehed mitmesugustele hooldustöödele, jättes paraadil osalemiseks ainult ühe pataljoni, ning ühtlasi vihjas kiusakalt, et Guderiani mehed tegid ümber kvartali ringe, soovides

jätta muljet suuremast hulgast, kui neid tegelikult oli.²³ Vaatamata ta hilisematele juttudele vastumeelsuse kohta näitavad Krivošeni tegelikke tundeid ehk paremini paari temaga järgmisel päeval sealsams lähedal asuvas välipeakorteris vestelnud Saksa sõjareporterit ütlused. Nad märkisid, et Nõukogude brigaadikindral oli heas tujus, pakkus mõlemale külluslikku lõunasööki ning tõstis toosti Hitleri ja Stalini kui „rahvameeste“ terviseks. Kui reporterid lahkusid, andis ta neile koguni oma Moskva aadressi ja palus, et nad talle „pärast võitu kapitalistliku Albioni üle“ külla tuleksid.²⁴ Näib, et poliitika võib inimeste mäluga teha veidraid asju.

Kuigi paistab, et Nõukogude meedia Brestis toimunud paraadi ei maininud, puhus Saksa propagandamasin asja suureks, kirjeldades seda kui „kohtumist rahu piiril“.²⁵ Udune filmilõik tribüünist mööda mürisevatest tankidest ja sõidukitest jõudis ka iganädalastesse uudislõikudesse, mida Hitleri *Reich*'i kinodes tol sügisel näidati. Piltide propagandaväärtus oli tohutu, kuna andis ärevust tekitava visuaalse kinnituse eelmisel kuul sepistatud natsi-nõukogude lepingule. Justkui selleks, et sõnum ikka kohale jõuaks, pilas uudislõigu kommentaar Saksamaa vaenlasi, väites, et kohtumine sovettidega Brestis oli „nurjanud lääne demokraatiate asjatud plaanid“.²⁶

Üks Saksa reporter läks veelgi kaugemale. Natsipartei ajalehes *Völkischer Beobachter* kirjeldas Kurt Frowein toimunut lüürilises võtmes: „kaunis sügispäev“, „tankiroomikute võimas *crescendo*“, kiidulaul linnale, „mille hõivanud Saksa relvad ... selle nüüd õigetele omanikele tagastasid“. Tema jaoks oli Guderiani ja Krivošeni käepigistus „kahe rahvuse sõbraliku kokkusaamise sümbol“, mis kuulutas, et „Saksamaa ja Venemaa ühinevad, et otsustada üheskoos Ida-Euroopa saatus“.²⁷ Frowein kasutas ülivõrdeid õigusega. Selle päeva sündmused tähistasid sellist seismilist poliit-